

دلالت‌های تربیتی زیارت عاشورا

سیدنقی موسوی تیله‌بنی - تابستان ۱۳۹۶

چکیده:

تربیت لیبرال و تربیت سکولار به اقتضای پشتوانه‌های تئوریک خود درصدد عقب راندن حضور دین در مدارس و تعلیم و تربیت هستند. فرهنگ عاشورا و زیارت عاشورا در دهه اخیر در ایران مورد انتقاداتی قرار گرفته است. نوشتار حاضر تلاش خواهد کرد «فرهنگ عاشورا» را به مثابه یک کلان‌نظریه و زیارت عاشورا را به عنوان یک «برنامه درسی» و «برنامه آموزشی» تلقی نموده و از منظر «فلسفه تعلیم و تربیت» نگاهی به متن این زیارت بیافکند و از دلالت‌های تربیتی آن سخن به میان آورد و میزان کارآمدی تربیتی زیارت عاشورا (به مثابه روش تربیتی) برای وصول به «اهداف تربیتی» را تبیین نماید. به این منظور در نوشتار پیش‌رو مجموعه دلالت‌های زیارت عاشورا در سه ساحت تربیت سیاسی، تربیت اجتماعی و تربیت اخلاقی استنتاج و تبیین شد.

واژگان کلیدی:

زیارت عاشورا، دلالت‌های تربیتی، تربیت اسلامی، تربیت دینی، تربیت سکولار

۱. طرح مساله

جریان «تربیت سکولار» و «تربیت لیبرال» در یک «توافق استراتژیک» و نانوشته دست‌به‌دست هم داده و تلاش می‌نمایند بر اساس مبانی فلسفی خود حضور دین و نمادهای مذهبی را در تعلیم و تربیت کاهش دهند. این تلاش در دهه‌های اخیر در کشورهای اروپایی و آمریکایی شدت گرفته است و تا آنجا که به حذف کامل دین و مناسک دینی در محتوا و برنامه‌های مدارس انجامیده است.

داوری در مورد روایی یا ناروایی «سکولاریزم تربیتی» و تلاش برای حذف دین از مدارس و تربیت رسمی در جوامع مدرن که مدرنیته را در جایگاه «یک فراروایت»^۱ و «یک دین زمینی» نشانده است، در نوشتار حاضر نمی‌گنجد (ر.ک.:

۱. به تعبیر پُست مدرن‌ها

موسوی، ۱۳۹۵)؛ چراکه باید به بسترهای فکری و فرهنگی و اقتضائات اجتماعی طرح «آموزش و پرورش سکولار» و نسبت آن با «تربیت دینی» توجه نمود و اهداف و کارکردهای این «پروژه» را بررسی نمود.

از نسبت و تقابل «تربیت سکولار» و «تربیت دینی» در غرب مدرن که بگذریم، اندیشه کاهش مضامین و مناسک دینی از «تربیت دینی رسمی» در ایران اسلامی نیز کمابیش در لفافه مطرح می‌شود.

پس از انقلاب اسلامی در ایران حضور فرهنگ عاشورا و مناسک و آداب مربوط به آن (مانند سینه‌زنی، قرائت زیارت عاشورا، دسته‌روی، نمادها و المانهای مربوط مانند پرچم‌ها، پیراهن مشکی و ...) در «تعلیم و تربیت رسمی» شدت گرفت و با توجه به رویکرد جمهوری اسلامی در دفاع و ترویج «فرهنگ حسینی» این مناسک به صورت رسمی در مدارس انجام می‌شود.

اخیراً با توسعه فضای مجازی و گسترش «شبکه‌های اجتماعی» به مناسبت‌های مختلف این اندیشه ترویج می‌شود که مدرسه جای آموزش نظامی و ترویج مفاهیمی مانند جهاد و شهادت نیست و باید عرصه دانش و دانش‌آموزی را از این مقولات جدا نمود و به تناسب برخی پدیده‌های اجتماعی مانند اردوهای راهیان نور (با هدف آشنایی دانش‌آموزان با «فرهنگ شهادت و ایثار» و «دفاع مشروع»)، تشییع شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم، دفن شهدای گمنام در مراکز علمی و دانشگاهی و یا دانش‌آموزی، آموزش نظامی در برنامه‌های مدارس، گنجاندن مفاهیمی مانند مقاومت، ایثار و شهادت در کتب درسی و مانند آن، این اندیشه در «پست‌های تلگرامی و اینستاگرامی» با انواع تکنیک‌های رسانه‌ای و جذابیت‌های بصری به خواننده القاء می‌شود. بنیاد این اندیشه همان سخنانی است که در سالها قبل گفته می‌شد مبنی بر اینکه دین و عناصر آن مانند عزاداری سیدالشهدا و فرهنگ شهادت، خشونت‌آفرین و هیئات مذهبی و بسیجیان منشاء خشونت‌اند.^۲

نوشتار حاضر بدون آنکه بخواهد به گردآوری و مستندسازی دیدگاه «تربیت سکولار» پردازد و یا بخواهد از دیدگاه حذف المانهای عاشورایی در آموزش و پرورش، صورت‌بندی جدیدی ارائه نماید، درصدد است «فرهنگ عاشورا»

^۲ فرهنگ شهادت، خشونت‌آفرین است؛ اگر کشته شدن آسان شد، کشتن هم آسان می‌شود. روایت هم داریم «من هانت علیه نفسه فلاتامن شره» (عبدالکریم سروش، روزنامه نشاط، ۱۲/۳/۷۸ ص ۲)؛ هیئت‌های مذهبی منشا خشونت‌اند و بسیجی‌ها، اعضای تشکیل‌دهنده این هسته‌ها می‌باشند (محمد قوجانی، روزنامه عصر آزادگان، ۲۰/۱/۷۹ ص ۳). به استفاده ابزاری و مغالطه‌آمیز آقای سروش از روایت «من هانت علیه نفسه فلاتامن شره» (کسی که خود را کوچک می‌شمارد و به آن اهانت می‌کند، از شر او ایمن مباش!) خوب دقت نمایید! طبق این سخن، «شهادت‌طلبی» و «فدا کردن جان برای اهداف انسانی و الهی»، «اهانت به نفس» و «خودکم‌بینی» است! با این استدلال، حسین بن علی (علیهما السلام) نیز فردی خودکم‌بین بوده که شر آن به لشکر یزید هم رسیده و موجب خشونت شده است!

و به شکل خاص متن زیارت عاشورا را از منظر «آموزه‌های تربیتی» تحلیل نماید تا میزان تناسب این زیارت را با فضاهای تربیتی بررسی نماید. نوشتار حاضر تلاش خواهد کرد «فرهنگ عاشورا» را به مثابه یک کلان‌نظریه و زیارت عاشورا را به عنوان یک «برنامه درسی» و «برنامه آموزشی» تلقی نموده و از منظر «فلسفه تعلیم و تربیت» و «فلسفه برنامه درسی» (و یا «ایدئولوژی‌های برنامه درسی» (ر.ک: میلر، ۱۳۹۳)) نگاهی به متن این زیارت بیافکند و از دلالت‌های تربیتی آن سخن به میان آورد و میزان کارآمدی تربیتی زیارت عاشورا (به مثابه روش تربیتی) برای وصول به «اهداف تربیتی» را تبیین نماید.

در ابتدا ذکر چند نکته لازم است:

نکته اول اینکه هر چند در باب سند زیارت عاشورا تشکیک‌هایی مطرح شده است؛ اما نوشتار حاضر این زیارت را دارای سند مورد قبول می‌داند (برای مثال ر.ک: آصفی، ۱۳۸۸ و رضایی، ۱۳۸۷)

نکته دوم آنکه زیارت عاشورا به مثابه «محتوای تربیت» و «ماده درسی» در مدرسه عاشورا (و مجالس ذکر و عزا) است که مبتنی بر یک فلسفه و پشتوانه نظری است و خواننده خود را در فرازهای مختلف از دل تاریخ عبور می‌دهد و آموزه‌ها و ارزشهای عاشورایی را به وی آموزش می‌دهد و عواطف و گرایشهای وی را با خود همراه می‌کند. در زیارتهای، زائر خود را در مقابل الگو و اسوه خود می‌بیند و آداب حضور را تمرین می‌کند و اعمال و افکار خود را به محک امام خود می‌سنجد و تلاش می‌کند در این «حضور» به تزکیه و پالایش درون و برون خود پردازد. به عبارت دیگر، زیارت در «فلسفه تربیتی شیعه»، یک «روش تربیتی» است که معمولاً با «محتوای تربیت» و «متن درسی» همراه است و از سنخ «تجربه معنوی» است.

نکته سوم اینکه «زیارت عاشورا» در طول قرون میان شیعیان سینه به سینه در محافل ذکر شده و تکرار آن به لحاظ تربیتی بر مخاطبان و شرکت‌کنندگان در جلسات موثر است و در روند طبیعی خود، «انتقال فرهنگ» و «درونی‌سازی ارزش‌ها» صورت می‌گیرد.

در ادامه تلاش می‌شود به اختصار دلالت‌های تربیتی «زیارت عاشورا» تبیین شود.

۲. تربیت سیاسی

یکی از ساحت‌های تربیتی، تربیت سیاسی است. هدف تربیت سیاسی عبارت است از پرورش فضائل، دانش و مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت سیاسی. این اهداف از این جهت بر سایر اهداف تعلیم و تربیت عمومی در یک جامعه

دموکراتیک تفوق دارد؛ زیرا اشخاص را برای مشارکت آگاهانه در بازسازی جامعه خود آماده می‌کند. (الیاس، ۱۳۸۲: ۱۸۰)

صرف نظر از اینکه اصل قیام عاشورا خود یک کنش سیاسی بوده و «کنش موثر و سنجیده سیاسی» اولین پیام آن به متریبان و مخاطبان است، متن زیارت عاشورا نیز متضمن دلالت‌هایی در تربیت سیاسی است که به مواردی اشاره می‌شود.

۱- زمزمه‌کننده زیارت عاشورا در این تجربه معنوی و لابلای شور و هیجان و دلباختگی، «تحلیل عمیق سیاسی» و «مواجهه ریشه‌ای با کنش‌های سیاسی» را تمرین می‌کند تا بتواند به کشف و ره‌گیری بنیادهای جریانات سیاسی برسد و از نگاه «تاریخ توصیفی» به رویکرد «تاریخ تحلیلی» دست یابد. آنجا که در فرازی از این زیارت، لعن خود را به مُسبِّان اصلی و بنیان‌گذاران این ظلم متوجه می‌نماید و می‌خواند: «لعن الله امه است اساس الظلم و الجور» و یا در فرازی دیگر مُوسَّسان و انحرافات بنیادین اصلی را هدف قرار می‌دهد («بموالاتک و بالبرائه ممن اساس ذالک و بنی علیه بنیانه») و نیز در عباراتی دیگر «اولین ظالم به محمد و آل محمد» را به محک قضاوت تاریخ می‌نهد (اللهم لعن اول ظالم ظلم حق محمد و آل محمد و آخر تابع له علی ذالک- اللهم خص انت اول ظالم بالعن منی و ابدأ به اولاء ثم الثانی و الثالث و الرابع ...)

۲- زائر در مسیر خوانش متفکرانه زیارت عاشورا، پیروان جریانات سیاسی ظالم را نیز در تحلیل خود جای می‌دهد و می‌آموزد که تحولات سیاسی را باید زنجیره‌ای از کنش‌های رهبران و پیروان بداند (برئت الی الله و الیکم منهم و من اشیاعهم و اتباعهم - و آخر تابع له علی ذالک).

۳- «آموزش نگاه فرایندی» و طولی به تحولات سیاسی از دیگر دستاوردهای مدرسه زیارت عاشورا است؛ آنجا که مُباشران، مُسبِّان و تمهیدکنندگان قتل حسین (علیه السلام) را در کنار «ساکتان فتنه» عاشورا همگی یک نگاه تحلیل می‌نماید (و لعن الله الممهدين لهم بالتمکين من قتالکم- لعن الله امه اسرجت و العجت و تنقبت لقتالک).

۴. برخی با این استدلال که دیگر دولت امویان وجود ندارند پس عاشورا دیگر کاربرد ندارد، سالیانی دراز در مطبوعات جمهوری اسلامی به آن تاختند^۳؛ در صورتی که دانش آموز مدرسه «زیارت عاشورا»، در این مکتب می‌آموزد که با «کنش سیاسی سنجیده و عقلانی» در برابر «ظلم زمانه» بایستد و ایثارگری نماید و از ظلم به «شیعیان» حتی در قرون بعدی و در قرن اخیر برائت بجوید. آنجا که چنین نوا سر می‌دهد: «بالبرائه... و جری فی ظلمه و جوره علیکم و علی اشیاعکم». سالک طریق عاشورا، در شمر و یزید ۱۴۰۰ سال پیش نمی‌ماند و به دنبال تشخیص و مصداق‌یابی شمر و یزید معاصر خود است!

۵. زیارت عاشورا به مثابه یک «برنامه آموزشی و درسی» را نباید به «گذشته‌گرایی» متهم نمود (همانطور که برخی قلم‌ها چنین کرده‌اند)؛ «زیارت عاشورا» مبتنی بر اندیشه «آینده‌نگرانه» و «آینده‌شناسانه» است! همان اندیشه‌ای که «آینده را ساختنی می‌داند تا آمدنی!»، آنجا که پیوند فرهنگ عاشورا و فرهنگ انتظار سازنده و تلفیق تربیت حسینی و تربیت مهدوی و ادامه جبهه‌بندی حق و باطل را چنین زمزمه می‌کنیم: «فاسئل الله الذی اکرم مقامک و اکرمنی بک ان یرزقنی طلب تارک مع امام منصور من اهل بیت محمد» و یا «و ان یرزقنی طلب تارک مع امام هدی ظاهر ناطق بالحق منکم» و یا «فاسئل الله الذی اکرم مقامک و اکرمنی بک ان یرزقنی طلب تارک مع امام منصور من اهل بیت محمد».

۶. خواننده این زیارت، می‌آموزد که جبهه‌بندی‌های سیاسی بجای آنکه بر مبنای «اصالت سود» و «اصالت لذت» و یا «ماده‌گرایی» و «قدرت‌مداری» باشد، باید بر مدار ولایت اهل بیت (علیهم‌السلام) و منطق ثقلین (قرآن و عترت)، همه کنش‌های سیاسی خود و جریان تابع خود -از جمله صلح و جنگ- را تنظیم نماید (انی سلم لمن سالمکم و حرب لمن حاربکم).

^۳ در این زمان که نه از دولت امویان خبری است و نه از دشمنان و کشندگان بالفعل و نه اعقاب و نسلهای بعد از آن، هیچ کدام در صحنه وجود نیستند هنوز هم از داستان حسین استفاده کردن و عنصر انتقام و عنصر کینه توزی و عنصر خشونت و خونریزی را زنده نگاه داشتن و از طریق تحریک عواطف دشمنان عینی و غیر عینی، موهوم و غیر موهوم تراشیدن و این حادثه را خرج آن امور کردن، شایسته نیست (روزنامه نشاط

۳. تربیت اجتماعی

جامعه‌پذیری^۴ و اجتماعی شدن مرتبی از اهدافی است که در «تربیت اجتماعی» دنبال می‌شود و تئوری‌های «یادگیری اجتماعی» مبتنی بر تاثیر محیط اجتماعی در شکل‌گیری شخصیت و رفتار مرتبی، تلاش دارند تا کنش‌های اجتماعی دانش‌آموزان را به سوی اهداف تربیتی سوق دهند.

در نگاه اسلامی تربیت اجتماعی عبارت است از فرایند شکوفاسازی میل فطری آدمیان به زندگی جمعی و دیگرگرایی و پرورش آنان برای سازگاری، همگرایی، برادری، عدالت‌ورزی، احسان و مواسات به منظور دستیابی به حیات طیبه و تشکیل امت واحد اسلامی. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۶: ۵۳۹)

یکی از کارکردهای تربیتی مجالس ذکر و زیارت عاشورا، «یادگیری اجتماعی» است و کودکان در این مجالس، «اجتماعی شدن» را تمرین می‌کنند و در قالب‌های مختلف نقش‌های اجتماعی را می‌پذیرند و «جمع‌گرایی» و «کارگروهی» را مهارت‌آموزی می‌کنند.

متن زیارت عاشورا متضمن چند دلالت در ساحت تربیت اجتماعی است:

۱. خواننده در زیارت عاشورا از نگاه فردی و فردگرایانه به نظرگاهی جمعی می‌رسد و نگاه کلان به جامعه اسلامی و «اهل الاسلام» به مثابه یک کُل خواهد داشت. آنجا که دانش‌آموز مدرسه عاشورا زمزمه می‌کند «لقد عظمت الرزیه و جلت و عظمت المصیبه بک علینا و علی جمیع اهل الاسلام»، دیگر از محدوده جغرافیایی محله، شهر و کشور خود خارج شده و نگاهی کلان و همه‌نگر پیدا کرده است. دیگر تنها مصیبت خود و خانواده‌اش محزونش نمی‌کند؛ بلکه «غم امت و اهل الاسلام» نیز بر روی دوش غمش سنگینی می‌کند. این است تفاوت پارادایمیک «تربیت اسلامی» با عنصر «فردگرایی» در «تربیت لیبرال».

۲. با تسامح می‌توان گفت مهمترین هدف تربیت اجتماعی در «تربیت مدرن» عبارت بود از جامعه‌پذیر کردن متریبان و پرورش شهروندان مطیع! پس از انتقادات پُست‌مدرن‌ها، تربیت انتقادی و پرورش کنشگری انتقادی نیز در دایره اهداف تربیت جای گرفت. کنش اجتماعی امام حسین (علیه السلام) که در زیارت عاشورا

^۴ . Socialization

منعکس است نوعی کنش انتقادی مبتنی بر حق‌مداری بوده که دانش آموز مدرسه عاشورا را «منتقد حق‌مدار و مُصلح» بار خواهد آورد.

۳. خواننده زیارت عاشورا پس خارج شدن از لاک «فردگرایی» درمی‌یابد که نمی‌توان از «عمل جمعی» و «کنش گروهی» در عرصه ۳۶۰ درجه اجتماع، غفلت نمود. در زیارت عاشورا سخن از تقابل دو امت و دو جبهه ظالم و مظلوم است. (لعن الله امه اسست اساس الظلم و الجور - لعن الله امه اسرجت و الجمت - اللهم العن العصابة التي جاهدت الحسين و شایعت و بایعت و تابعت علی قتله)

۴. «تربیت اجتماعی» بر «تربیت خانوادگی» مبتنی است و کنش‌های اجتماعی محصول «یادگیری اجتماعی» در خانواده و اجتماع هستند. زیارت عاشورا از تقابل دو نظام ارزشی در دو خانواده سخن می‌گوید و آثار تربیتی و ضدتربیتی خانواده‌ها را در موضع‌گیری‌ها گوشزد می‌نماید (لعن الله آل زیاد و آل مروان و لعن الله بنی امیه قاطبه و لعن الله بن مرجانه - و هذا یوم فرحت به آل زیاد و آل مروان بقتلهم الحسین).

۴. تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی^۵ یکی از ساحت‌های تربیتی است که وظیفه انتقال ارزشهای اخلاقی را از نسلی به نسلی دیگر بر عهده دارد و از آنجا که غرب مدرن پس از کانت - که نتوانست خدا را با «عقل محض»^۶ اثبات نماید و به وجدان روی آورد - به دامن اخلاق و معنویت (بجای دین) پناه آورد، تحقیقات گسترده‌ای در زمینه تربیت اخلاقی و تربیت معنوی^۷ انجام داده است.

برخی از دلالت‌های زیارت عاشورا در ساحت تربیت اخلاقی به شرح زیر است:

۱. کارویژه «تربیت اخلاقی» در نظامات تعلیم و تربیت، تنها آموزش اخلاقیات و یا درونی‌سازی ارزشهای «اخلاق فردی» نیست! بلکه آموزش «اخلاق اجتماعی» نیز باید مدنظر باشد. هرچند برخی از روشنفکران دینی، اقبال به «اخلاق اجتماعی» را ارمغان مدرنیته و نکته مغفول «جهان سنت» می‌خوانند؛ اما فارغ از این جهت - گیری‌ها، زائر زیارت عاشورا، با داوری اخلاقی در مورد پایداری کردن حقوق اجتماعی دیگران و ظلم و ستم

۵. Moral Education

۶. اشاره به نام کتاب ایمانوئل کانت به نام «نقد عقل محض».

۷. Spiritual Education

به دیگران و لزوم ظلم‌ستیزی در جایجای زیارت عاشورا آشنا می‌شود و آن را در خود درونی می‌نماید (فلعن الله امه اسست اساس الظلم و الجور).

۲. فلاسفه اخلاق در باب «گستره عمل انسان» و «عمل فردی و جمعی» آرای‌های دارند. دانش آموخته زیارت عاشورا می‌آموزد که تمهید و تمکین در برابر ستم نیز در قضاوت‌های اخلاقی مذموم و قبیح است (و لعن الله الممهدين لهم بالتمكين من قتالكم) و دامنه عمل انسان محدود به «عمل انفرادی» نیست و «انعکاس جمعی» آن نیز در «ترازوی اخلاق» قرار می‌گیرد (فلعن الله امه اسست اساس الظلم و الجور-لعن الله امه اسرجت و العجت- اللهم العن العصابه التي جاهدت الحسين و شايعة و بايعة و تابعت على قتله).

۳. ثبات و تغییر ارزش‌های اخلاقی از دیگر مباحث فلسفه اخلاق است. آیا ارزش‌های اخلاقی، زمان‌مند هستند؟ در کلاس تربیت اخلاقی این زیارت، خواننده غیرزمان‌مند بودن برخی از ارزش‌های اخلاقی (مانند ظلم و قتل) را می‌آموزد و اینکه ناقضان این ارزش‌های اخلاقی به صورت «ابد الابدین» مورد سرزنش هستند (اللهم العن اباسفیان و معاویه و یزید بن معاویه علیهم منک اللعنه ابد الابدین).

۴. از مهم‌ترین وظایف مربی اخلاق در فرایند تربیت اخلاقی، ایجاد تعادل میان کشش‌ها و گرایش‌های متربی و یا تعدیل و تصعید آنان است. توکی به معنای گرایش و محبت به جبهه خیر و نیکی و تبری به معنای دوری عاطفی و رفتاری از جبهه شرّ و بدی در جایجای زیارت عاشورا به خواننده آن آموزش داده می‌شود تا بر سامانه توحید و ولایت عواطف و رفتارهای خود را تنظیم نماید (یا ابا عبدالله انی اتقرب الی الله و الی رسوله و الی امیر المومنین و الی فاطمه و الی الحسن و الیک بموالاتک و بالبرائه ممن اسس اساس ذالک و بنی علیه بنیانه- انی سلم لمن سالمکم و حرب لمن حاربکم و ولی لمن والاکم و عدو لمن عاداکم- اللهم انی اتقرب الیکم فی هذا الیوم و فی موقفی هذا و ایام حیوتی بالبرائه منهم و اللعنه علیهم و بالموالات لنبیک و آل نبیک).

۵. صداقت و راستی آنهم صداقت در عمل از مهمترین منازل اخلاق و «صعود اخلاقی» است. خواننده زیارت عاشورا «قدم صدق» را از خداوند طلب می‌کند و به مثابه یک هنجار اخلاقی در زندگی خود پی می‌گیرد و این مآل اخلاقی را نصب العین اعمال خود قرار می‌دهد (و ان یثبت لی عندکم قدم صدق فی الدنیا و الآخرة- و ثبت لی قدم صدق عندک مع الحسین و اصحاب الحسین).

۶. زائر این زیارت در یک فراز، تحمل مصائب (صبر فعال نه منفعل) را تمرین می‌کند (ان يعطيني بمصابي بكم افضل ما يعطي مصابا بمصيبه مصيبه ما اعظمها و اعظم رزيتها في الاسلام) و در فرازی دیگر شکر در مصیبت را به مثابه منزلی از «منازل السائرین»^۸ کارورزی می‌نماید (اللهم لك الحمد حمد الشاكرين لك على مصابهم الحمد لله على عظيم رزيتي).

۷. زیارت عاشورا اهداف متعددی را برای فرایند تربیت اخلاقی و دینی در قالب دعا به خوانندگان خود معرفی می‌کند. آنجا که برای «کسب آبرو نزد امام علیه السلام» دعا می‌کنیم (اللهم اجعلني عندك وجيها بالحسين عليه السلام في الدنيا و الاخره) و یا در طلب «مقام محمود» دست به دعا برمی‌داریم (و اسئله ان يبلغني مقام المحمود لكم عند الله) و یا «طلب شفاعت» می‌کنیم (اللهم ارزقني شفاعه الحسين يوم الورد).

۸. طلب آبرو یا مقام محمود یا شفاعت، خود مقتضی نوعی سبک‌زندگی حسینی و الهی است. زیارت عاشورا با صراحت از «سبک‌زندگی محمدی» سخن می‌گوید که مربی را به سمت الگوپذیری از این الگو فرامی‌خواند (اللهم اجعل محياي محيا محمد و آل محمد و مماتي ممات محمد و آل محمد). سبکی از زندگی که به صورت متوازن، عقل / عشق، دنیا / آخرت و عقلانیت / معنویت را به نمایش می‌نهد.

۵. برای پایان

گفته شد که هدف نوشتار حاضر نگرشی از سنخ «فلسفه تعلیم و تربیت» به زیارت عاشورا است، تا «دلالت‌های تربیتی» آن و کارآمدی زیارت عاشورا به مثابه «روش تربیتی» برای وصول به «اهداف تربیتی» را تبیین نماید.

شماری از دلالت‌های تربیتی این زیارت در سه ساحت «تربیت سیاسی»، «تربیت اجتماعی» و «تربیت اخلاقی» مورد بازخوانی قرار گرفت مجموعه‌ای از اهداف و اصول و روشهای تربیتی در ساحت مذکور از متن زیارت عاشورا مبتنی بر روش‌شناسی استنباطی (در دایره مدالیل لفظی و لّبی) استنتاج شد.

در پایان ذکر چند نکته لازم است:

نکته ۱: برخلاف آنچه توسط برخی القاء می‌شود که زیارت عاشورا «تعصب کور و خشونت» را ترویج می‌کند؛ باید گفت که زیارت عاشورا عقلانیت در تحلیل تاریخ و نگاه نافذ و بصیر در یافتن شمر زمان و

^۸ اشاره به نام کتاب خواجه عبدالله انصاری که شامل صد منزل در سیر و سلوک است.

حسین معاصر را ترویج می‌کند! مغالطه تقابل «شهادت و عقلانیت» همان نزاع «عقل و عشق» معهود در فلسفه و عرفان است که در مکتب حسینی رنگ باخته و «عقل سرخ» و «شهادت طلبی عقلانی»^۹ را تولید کرده است.

نکته ۲: متن زیارت عاشورا، زیر چتر اسناد بالادستی «تربیت اسلامی» یعنی قرآن و سنت قرار دارد و از آنجا که معصومان (علیهم السلام) «نور واحد» و «انسان ۲۵۰ ساله»^{۱۰} هستند^{۱۱} برای استخراج «نظام تربیت اسلام» باید به دیگر متون صادره از دیگر معصومان (علیهم السلام) نیز نظر داشت.

نکته ۳: «تربیت اسلامی» ساحت‌های دیگری چون تربیت زیبایی‌شناختی، تربیت عقلانی، تربیت اعتقادی، تربیت عبادی، تربیت بدنی، تربیت اقتصادی، تربیت حرفه‌ای و ... نیز دارد و لازم نیست همه این آموزه‌ها از متن زیارت عاشورا دریافت شود. به عبارت دیگر، در مقام تبیین همه ابعاد و ساحت‌های تربیتی و تشریح مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تربیت اسلامی باید نگاهی مجموعی و نظام‌وار به تربیت اسلامی داشت.^{۱۱}

نکته ۴: کارآمدی مواد درسی و روش‌های تربیت، اقتضایی است و تراز تحولی متریان و دیگر عوامل وابسته است. بسته به مقتضیات زمان و مکان، ممکن است بسامدی از «کارآمدی» و «اثربخشی» را در مراسم قرائت زیارت عاشورا در مدارس و محافل مختلف، شاهد باشیم و نباید از یاد برد که انعطاف در روش برای وصول به اهداف یکی از «اصول تربیت اسلامی» است.

نکته ۵: البته جریان «تربیت حسینی» همیشه دچار آسیب‌هایی بوده که باید معالجه نمود و نباید از نگاه انتقادی و آسیب‌شناسانه به جریان اصیل و موثر «تربیت در هیئات مذهبی» غفلت نمود. جریان «تربیت حسینی» باید از «گفتمان عقلانیت و معنویت حسینی» سیراب شود و نباید در غفلت نخبگان حوزوی و دانشگاهی، به ورطه مداح محوری، شورمداری و عرفی‌گرایی فروافتد. «پایش آن‌به‌آن» هیئات مذهبی و برنامه‌های تربیتی آنها، نشانه اهمیت و کارآمدی آن در عصر حاضر است و نباید امتیاز نقد و اصلاح آن - در اثر کوتاهی مدافعان این جریان تربیتی موثر - به معاندان و معارضان آن سپرده شود.

^۹ البته نه عقلانیت مدرن که بر «عقل ابزاری» متکی است.

^{۱۰} «إن أرواحکم و نورکم و طینتکم واحده» (زیارت جامعه کبیره)

^{۱۱} نکته دوم به جامعیت در «منابع معرفت» نظر دارد و نکته سوم به جامع‌نگری در «ساحت‌های تربیت».

کتابنامه

- آصفی، محمد مهدی (۱۳۸۸)، دفاع از زیارت عاشورا، محمد مهدی آصفی، فصلنامه علوم حدیث، سال چهاردهم، شماره ۵۳.
- رضایی، محمد جعفر (۱۳۸۷)، پژوهشی در اسناد و نسخه‌های زیارت عاشورا، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۴۹ و ۵۰. جان الیاس، (۱۳۸۲) فلسفه تعلیم و تربیت قدیم و معاصر، ترجمه عبدالرضا ضرابی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۶) درآمدی بر نظامنامه تربیتی المصطفی، قم: نشر المصطفی، چاپ اول
- موسوی، سیدنقی (۱۳۹۵) تبیین و ارزیابی آموزش مقایسه‌ای در تربیت دینی؛ سیدنقی موسوی، دوفصلنامه مطالعات فقه تربیتی، شماره ۶.
- میلر، جی. بی. (۱۳۹۳) نظریه‌های برنامه درسی، ترجمه محمود مهر محمدی، تهران: سمت.